

II yazı

(əvvəli ötən sayımızda)

Zərdabi insanı bütün xil-qətlərin alisi kimi qiymətləndirərək tələb edir ki, hər yerdə və hər şəraitdə millətinə, irqindən və cinsindən asılı olmayaraq, insana, onun taleyinə həssaslıqla yanaşsın, onun şərəfini, heysiyyətini tapdalanmasın onun ən qiymətli bir varlıq olması nəzərə alınsın.

Həsən bəy Zərdabini bizdən 150 ildən artıq bir dövr ayırır. Lakin böyük iftixar hissi ilə qeyd edə bilərik ki, onun milli mədəniyyətimizin xəzinəsinə dəyərli hədiyyə olan ideya irsi bu gün belə öz tərəvətini itirməmişdir. Keçmişin mütərəqqi irsinin həqiqi varisi olan xalqımız Zərdabinin yüksək arzu və ideyalarını həyata keçirmiş, xatirəsini layiqincə əbədiləşdirmişdir. Zərdabinin ideya irsinin öyrənilməsi qəlbimizi doğma vətənimizə, qəhrəman xalqımıza bir daha dərin məhəbbət hissi ilə doldurur.

Zərdabi qəzet çap etməyin çətinliyindən danışarkən savadlı adamların olmasının mütləq vacibliyini göstərir: "Dünyada hər qəzeti beş ya on adam oxuyur. Onu çap edən, hərflərini düzən, qələtlərini düzəldən başqa kəslər olur. Amma bu işlərin hamısını gerek tək mən özüm görürəm. Hətta bir müsəlman şəhərində bir savadı olan müsəlman yoxdur ki, qəzetə baxıb onun qələtinə düzəltsin, ya hərflərini düzsün. Amma bizə diqqət edənlər, bu qəzetin kəsirini görəndə gülməyin, gülmək yeri deyil. Siz ağlayın ki, bizim müsəlmanların bir cəzə qəzeti də basdırmağa adamı yoxdur."

Zərdabi insanın yaxşı yaşamasının səbəbini zəhmətdə, ağılda və elm təhsil etməkdə görür: "Dünyada zəhmət çəkənlər yaxşı zindəganlıq edib ləzzət edirlər. Bir də xoşgüzeranlıq və ləzzət çölə tökülməyib ki, hər kəs axtarıb tapsın. Onları tapmaq üçün gerek dövlət qazanasan. Dövlət qazanmaq istəyən kəs gerek zəhmət çəkib səy və kuşış etsin ki, dövlət qeyri kəslərin əlindən onun əlinə gəlsin. Səy və kuşışın özü bir cəngdir ki, onun adına zindəganlıq cəngi deyirlər. İndi görək ona heç əlac varmı? Zikr olunan zindəganlıq cəngində tufəng və xəncər işləməz, güc və rəşidlik iş görməz. Onun əsbabı ancaq ağıldır və ağıl bir şeydir ki, işləndikcən tərəqqi edər. Yəni elm təhsil etdikcən ağıl da artar. Pəs buyatı çağırılıb zəmanədən şükayət edən şəxs, sənənin baya-

Müstəqil Ağayev
AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu Azərbaycan fəlsəfə tarixi şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Qabaqcıl Maarif Xadimi

tılarından nə hasil? Səy et, zəhmət çək, elm təhsil et ki, dövlət qazanıb xoşgüzeran olasan."

Zərdabi həmişə öz xalqını öndə, irəlində görmək, onun inkişafı, tərəqqisi üçün əlindən nə gəlirdisə müzayiqə etməirdi. Xalqa müraciət edərək yazırdı: "Ey müsəlmanlar,

milləti, qardaşlarınızı atıb, onları kor və sərgərdan qoyasınız.

Pəs ləzzəti-dünyaya təmə etməyib öz qardaşlarınızı əməli-xeyrə vadar edin. Qoy şüəralar sizi həcv etsin, mollalar lənət oxusun, əvəmün-nas daşa bassın, siz millət üçün zəhmət çəkirsiniz və bişək, gələcəkdə millətin gözü açılında sizi şəhid hesab edib sizə rəhmət oxuyacaq."

Zərdabi göstərirdi ki, müsəlmanlar içərisində savadlılar, demək olar ki, yox dərəcəsidir. Buna görə də qəzetin müştərisi yoxdur. O,

vaqiəpiş əz vüqu bayəd kərd" (hadisənin qarşısını hadisədən əvvəl almaq lazımdır). Zərdabi müridləri, seyidləri, mollaları, mərsiyəxanları, bir sözlə, xalqın elm təhsil etməsinə, maariflənməsinə, savadlanmasına mane olanlara üzünü tutaraq deyir: "Ey zikr olan şəxslər, bunu fəhm edin ki, sizin dolanacağınız xalq ilədir və diriliyiniz onun diriliyinə moqfudur və necə ki, insanın qarnında zindəganlıq edən qurdlar insan yediyi xörək ilə dolanır və insan vəfat edəndə onlar həm vəfat edir, habelə, siz də xalqın qanını

qürüyüb yox olur, habelə, dil-siz və məzhəbsiz tayfa da gerek mirur ilə yox olsun. Pəs hər tayfa elm təhsil edən vaxtda gerek öz dilində və öz din və məzhəbində tərəqqi eləsin ki, dünyada qala bilsin. Onlarsız tayfa olmaz. Qardaşlar, yatmaq vaxtı deyil, ayılıb bir fikr edin, bu işlərin axırı necə olacaq? Yoxsa, həqiqət, bizim ruhumuz gedib bir cəzə cəsədimiz qalıb. Belədə vay bizim halımıza."

"Bizim nəgmələrimiz" adlı məqaləsində Zərdabi milləti, xalqı birliyə, yekdil olmağa səsləyir: "Şeir bir böyük alətdir ki, onunla bizim yuxuda olan qardaşlarımızı ayılmaq çox asandır. Bizim qonşumuz olan ermənilər belə şeirlər ilə çox iş görürlər. Bu halda onların küçələrdə gözəlləri kor, əlində tar aşıqları bir uşaq qolundan tutub qarırı-qarı gəzdirir. Bilirsinizmi ki, o aşıqlar nə oxuyurlar? Onlar ermənilərin keçmişdə olan xoş və yaman günlərindən, osmanlı dövlətinin onlara etdiyi zülməndən və qeyrə şeirlər oxuyurlar. Odu ki, bir millət işi olanda ermənilərin hamısı birdən qalxıb bir adam kimi iş görürlər. Məgər bizim belə olmağımız günahdır?"

Həsən bəy Zərdabi "Açıq məktub" məqaləsində müəllimləri, xalqın başbilənlərini millətin gözünü açmağa, vacib olan kitabları gətirib öz dilimizə tərcümə etməyə, əhalini savadlandırmağa çağırır: "Müəllim qardaşlarımız, siz məgər qəzet oxumursunuz? Eşitmirsiniz nə qədər yazırlar "oxuyun, elm təhsil edin." Məktəblərdə şagirdlər ağlayırlar ki, oxumağa kitabımız yoxdur. Zavodlarda fəhlələrimiz fəryad edirlər ki, onları oxumalarına görə adam hesab etməyib məvaciblərini tamam vernirlər. Bəlkə siz elə fikir edirsiniz ki, məktəbdə verdiyiniz dərslər bəsdir. Artıq lazımdır deyil. Yox, yox, o vaxtlar keçibdir. Damcı-damcı ilə yaramız sağalası yara deyil. İndi sel vaxtıdır, elm gerek sel kimi axsın ki, hər istəyən ondan içib doya bilsin."

Həsən bəy bu işdə tək deyildi. Hənifə xanım da ona kömək edirdi. İki birlikdə çox çalışmış, şeyxlərin pərdəarxası gördükləri işlərin şahidi olmuş, yeri gələndə onları kəskin tənqid də etmiş, onların iç üzünü açıb xalqa göstərmişlər. Zərdabi və Hənifə xanım camaatı elm təhsil etməyə, məktəblər açmağa həvəsləndirir, şeyxlər, mollalar hər yerdə buna mane olurdular. Məktəb açmağa heç bir kənd cürət etməirdi.

Zərdabinin ikinci mübarizəsi kənd qolçomaqları ilə olurdu. Yüzbaşılar, kənd hampaları verginin hamısını yoxsul kəndlilərin üstünə yükləyirdilər. Yığınaq olanda Zərdabi oraya gedər, hər kəsin hüququndan danışar, vergi qanunlarından bəhs edər və bununla hər kəsin vergi payını anladır, bundan sonra hər bir yoxsul kəndli ehtiyaca düşdükdə, Həsən bəyin evinə gedər, ondan qanunu öyrənər, məsləhətini dinləyirdi. Zərdabdakı evi kəndlilər üçün məsləhət evi olmuşdu.

Həsən bəy Zərdabinin ictimai-siyasi görüşləri

heç mürüvvətmi ki, tamam dünya bizim qonşularımız ilə belə elm təhsil etməyə səy etsinlər ki, zindəganlıq cəngində düşməne faiq gəlsinlər, amma bizlər "allahdan buyruq, ağzıma quyruq" – deyib duraq. Ey müsəlmanların millət təssübü çəkən kəslər, açın gözünüzü dünyaya tamaşa edin. Xoş o kəslərə ki, "kim bilir, kim qazana, kim yeyə, əbləh odur ki, dünya üçün qəm yeyə", deyib gələcəkdən bixəbər olub onun qəmini çəkməyiblər."

Pəs vaxt keçməmiş elm kitabları gətirib, məktəbxanalar bina edib öz dilimizdə təhsili-ülumə məşğul olun ki, müsəlmançılıqda qaim olasınız. Mıx bərk vurulduqca, onu çıxartmaq çətin olur. Ey elm təhsil edən cavanlarımız! Doğrudur, bizim vətən qardaşlarımız ilə üns tutmaq çətinidir. Sizin danışığınızı onlar başa düşməyib əhvalınızı şəriətə namüvafiq hesab edib, sizə "kafir" deyib incidəcəklər. Doğrudur, qeyri millətlər sizin kamalınızı görürsüz artıq rütbə verəcəklər. Amma insaf deyil ki, beş gün ömrün ləzzətindən ötrü

Londonda çap olunan "Tayms" qəzeti ilə "Əkinçi"ni müqayisə edərək göstərir: "Tayms"ın yüz mindən ziyadə müştərisi var. "Əkinçi" isə 300 müştəriyə həsrət çəkir. Buna səbəb odur ki, ingilis əhli dünyə işində mahir və hər elmdən xəbərdar olduğuna görə səy edir ki, pul qazanıb dünyada çox ləzzət ilə zindəganlıq etsin. Onlardan o qədər qəzet oxuyanlar var ki! Doğru deyiblər: "Zər qədri nə zərgər bilir." Bizim müsəlman tayfası belə deyil. Axirəti gözləyirəm deyib, deyir ki, beş gün dünya ömründən ötrü səy etmək nə lazım? Amma bunu fikr eləməzlər ki, dünyəsiz olmayanın axirəti həm olmaz. Dünyada hamı bir-biri ilə zindəganlıq cəngi ilə məşğuldur. Hər kəs bu cəngdə qalib gəldi, ingilis tayfası kimi, həmi dünyanı, həmi axirəti kəsb edə bilər. Amma məğlub olan nəki axirətdən, hətta dünyadan da məhrum, yəni "xəsə-rətdünya vəl axirə" olur.

Ey qardaşlar, vaxt keçməmiş səy edin ki, elm təhsil edib zindəganlıq cəngində faiq gəlib, dünya və axirət kəsb edə bilərsiniz. "Əlace-

sorub, onu puç edib özünüz həm puç olacaqsınız."

Zərdabi üzünü dostlarına tutub deyirdi: "Amma dustan, insaf deyil ki, qeyrilərin eybindən danışib, öz eybimizi xalqdan gizlədək. Əlbəttə, bu halda bizlərdən 5-10 elm sahibi, millət təssübü çəkən olsaydı, bizim millət belə qara günə qalmazdı." O, zamanın tələbini nəzərə alaraq deyirdi: "Bizim zəmanəmiz elm zəmanəsidir və elm təhsil etmək hər tayfaya vacibdir ki, zindəganlıq davasında heç olmasa özünü saxlaya bilsin və belə elm təhsil etmək ilə tərəqqi edib irəli gedən vaxtda hər tayfa gerek iki şeyi bərk saxlasın ki, bu şeylər hər tayfanın dirəkləri hesab olunurlar və onların faydalı olmağına səbəbdirlər.

Bu şeylərin birisi dil və birisi din və məzhəbdir. Eləki bunlardan birisi əldən getdi, tayfanın beli sınaq kimidir. İki də gedəndə tayfa qeyri tayfalara qarışır, mirur ilə yox olur. Çünki dil və məzhəb tayfanın ruhu olan kimidir. Necə ki, ruh çıxanda bədənəndən bircə nəş, yəni cəmdək qalır və bu cəmdək mirur ilə